

Руслан ЗАБІЛИЙ

СТВОРЕННЯ УПА В 1942 р.: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

У статті висвітлено основні моменти дискусії в середовищі ОУН у 1942 р. щодо підготовки до збройної боротьби проти нацистської окупації. Окреслено напрямки цієї роботи та конкретні практичні кроки, які стосувалися створення перших збройних відділів, тобто бази для розгортання Української повстанської армії.

Ключові слова: повстанська боротьба, самооборона, підготовчий період, ОУН, УПА.

Досі немає одностайної думки стосовно дати створення Української повстанської армії. Історик В. Кентій, наприклад, стверджує, що безпідставно говорити про створення УПА в жовтні 1942 р.¹ Анатолій Русначенко, частково погоджуючись із В. Кентієм, визнає, що створення збройних відділів ОУН почалося у 1942 р., адже “творення армії – це процес, тим паче в умовах війни і боротьби бездержавної нації”². Подібної думки дотримується також В. Косик, який, досліджуючи німецькі документи, з’ясував, що гестапо стежило за процесом підготовки збройного опору ОУН і у донесеннях весни–літа 1942 р. фіксувало активізацію бандерівців. Зокрема 16 жовтня 1942 р. німецьке командування повідомило, що “вперше українські націоналісти зібралися в районі Сарн у більшу банду” та постійно отримують поповнення³.

Нещодавно історики виявили в Галузевому державному архіві СБ України працю В. Сидора (“Шелеста”) “Хронологія Української Повстанчої Армії. Частина I. (X/1942–XII/1943)”. У ній зазначено, що всі повстанські відділи та боївки, створені у 1942 р., зосереджувалися в одному базовому районі, проходили інтенсивну підготовку. У жовтні 1942 р. вони отримали назву “Українська визвольна армія” (УВА)*, яку дев’ятого квітня 1943 р. змінили на Українська Повстанська Армія⁴.

На нашу думку, питання створення повстанської армії треба розглядати у двох площинах: практичній та теоретичній (політичній). Періоду розгортання армії передував підготовчий теоретично-практичний період, який привів до конкретних

¹ Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. / А. Кентій. – Київ, 1999. – С. 10.

² Русначенко А. Народ збурений / А. Русначенко. – Київ, 2002. – С. 77.

³ Косик В. Обставини й початки створення УПА. Огляд національних сил (1939–1941) / В. Косик // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / [гол. ред. колегії Я. Ісавич, упор. і відп. ред. Ю. Сливка]. – Львів, 2004. – С. 110.

* УВА була перейменована в УПА у зв’язку із тим, що весною 1943 р. німці розпочали створення УВВ – “Українського визвольного війська”, до якого набирали також українців. Співзвучність назв цих формувань зумовила перейменування.

⁴ Галузевий державний архів СБ України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 2. – Оп. 110. – Спр. 2. – Т. 6. – Арк. 98; Архів Центру досліджень визвольного руху (далі – Архів ЦДВР). – Фонд Миколи Лебеда. – Спр. №00353. – Арк. 3–7.

результатів. Потрібно визнати як факт, що перш ніж приступити до створення армії, ОУН була змушена подолати протиріччя стосовно “партизанки” у своєму середовищі. Окрім цього, під свій контроль треба було взяти процес самочинного спротиву населення ворогові, підготувати кадри та засоби, приховуючи до певного часу свої наміри. В одному повстанському документі, що частково зберігся, невідомий автор про це висловлюється так: “Все це (створення збройних відділів – Р. З.) вимагає довгої і важкої підготовки. Хто знає, що це значить в окупантських умовах зібрати, вишколити, узброїти, нагодувати та вдягнути одну чоту, той розуміє, що навіть революційній армії, [які] складаються із соток тисячів зреволюціонованих людей, то однак це маса, бо ця тільки маса мусить кудись причепитися, себто мусить існувати уже якийсь хребетний стовп майбутньої армії, мусить бути кадра нижчих і вищих командирів, щоб мати змогу охопити тисячі новозмобілізованих”⁵. Також на політичному рівні доцільно було до якогось часу приховувати створення повстанських відділів, щоб передчасно не викликати реакцію німців та червоних партизанів, які ринули на Волинь і Полісся з території Білорусії. Тому вчасним було позитивне вирішення питання організації повстанських відділів Першою військовою конференцією і водночас зрозумілими обережні політичні кроки щодо цього питання, задекларовані на III Конференції ОУН 17–23 лютого 1943 р.

Навесні 1942 р. населення Волині та Полісся почало самотужки створювати самооборонні відділи, щоб зі зброєю в руках боронити свої села від німецьких грабівницьких акцій. Тож ОУН, пропагуючи ідею збройної боротьби, повинна була її очолити, інакше таке становище могло привести у майбутньому до хаосу, непередбачуваних наслідків. Провідники ОУН можливість розгортання подій за “некерованим” сценарієм добре розуміли і усвідомлювали пов’язані з цим загрози. Переростання народного гніву у “партизанщину” спонукала до дій та зумовила гострі дискусії у Проводі ОУН.

Постійно відбувалися засідання Проводу, на яких обговорювали проблемні питання з організації та продовження боротьби, тактики і стратегії. Однак на початку 1942 р. військова референтура перебувала у кризовому стані. У жовтні 1941 р. німці розгромили майже всі військові вишколи. Готовність військовиків не відповідала завданням ОУН, які перед нею виринули навесні 1942 р. у зв’язку з ситуацією на Волині⁶.

Загальна складна ситуація на Волині й Поліссі спонукала Провід до проведення Другої конференції ОУН та вироблення чіткої позиції. Організовано її біля с. Новий Яричів на Львівщині в травні 1942 р.* за участю урядуючого (тимчасового) провідника Миколи Лебеда (“Рубана”), крайового провідника ЗУЗ Івана Климівка (“Легенди”), крайового провідника ОУН СУЗ Дмитра Мирона (“Орлика”), крайового провідника ОУН ПдСУЗ Василя Кука (“Лемеша”), організаційного референта Проводу Ярослава Старуха (“Ярлана”), членів Проводу – Зенона Матли (“Дніпрового”), Михайла Турчмановича (“Кречета”) та Михайла Степаняка (“Сергія”),

⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 12. – Арк. 19–20.

⁶ Протокол допроса обвиняемого Степаняка Михаила Дмитриевича от 10 октября 1944 г. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135-ФП. – Арк. 122.

* За показаннями Михайла Степаняка, конференція відбулася у березні 1942 р.

військового референта ОУН ПЗУЗ Василя Івахіва – (“Сонара”), а також референта пропаганди Проводу Дмитра Маївського (“Тараса”)⁷.

Конференція ухвалила низку важливих рішень, зокрема, німецькому та радянському тоталітаризмам було протиставлено концепцію створення “спільного фронту боротьби поневолених народів Сходу і Заходу Європи” та остаточно засуджено німецьку колоніальну політику. На думку Анатолія Кентія, рішення конференції “стали певним кроком вперед стосовно вироблення політики та стратегії” боротьби за УССД⁸.

Однак про створення реальної збройної сили не йшлося, усе зводилося до загальних декларацій політичного характеру: “Тому, щоб енергія народу не вилитась партизанщиною, але оформилась у широкий всенародній рух, який забезпечить повну перемогу, – ми вже тепер організуємо, мобілізуємо пляново сили на всіх ділянках”. Отже, було задекларовано початок процесу створення й “розбудови власних революційно-політичних і військових сил”⁹, проте учасники конференції не зупинилися на предметнішому обговоренні “військової роботи”¹⁰, практичній реалізації окреслених завдань. Очевидно, думки членів Проводу в цьому питанні важко було узгодити.

Микола Лебідь (“Рубан”) займав вичікувальну позицію. Він стверджував, що треба вловити критичний момент у війні і діяти, маючи підготовані власні сили ОУН: “використає шанс і візьме силою зброї владу у свої руки”¹¹. Це передбачало підготовку до створення регулярної армії, а не партизанської, що без відповідної економічної інфраструктури було неможливо.

Іван Климів (“Легенда”) виступав за негайну мілітаризацію ОУН і навіть віддав наказ про мобілізацію матеріальних засобів та залучення всього населення ЗУЗ для пошиття одностроїв і організацію масштабних військових вишколів членів ОУН.

Михайло Степаняк вважав такі дії Івана Климів передчасними та недоречними, мілітаризацію ОУН – неможливою, бо це політична організація, а не військова. ОУН, на його переконання, мала б керувати військовою роботою. М. Степаняк закликав до обережних практичних кроків: підібрати військових спеціалістів; спиратися в організації збройної сили на кадри, вишколені в польській та Червоній арміях; військові вишколи проводити не тільки серед членства ОУН, й залучати боездатне населення, оскільки в умовах окупації масовий вишкіл провести буде складно¹².

⁷ Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х рр. / А. Русначенко. – Київ, 2002. – С. 39; Протокол допроса обвиняемого Степаняка Михаила Дмитриевича от 10 октября 1944 г. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135-ФП. – Арк. 26.

⁸ Кентій А. Перехід ОУН(б) на антинімецькі позиції (1941–1942) / А. Кентій // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. – Київ, 2005. – С. 96.

⁹ Постанови Другої конференції Організації українських націоналістів (квітень 1942 р.) // ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. – [Б.м.], 1955. – С. 62.

¹⁰ Протокол допроса обвиняемого Степаняка Михаила Дмитриевича от 10 октября 1944 г. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135-ФП. – Арк. 26.

¹¹ Там само. – С. 123.

¹² Протокол допроса обвиняемого Степаняка Михаила Дмитриевича от 10 октября 1944 г. // ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135-ФП. – Арк. 123.

Учасники зібрання не підтримали негайного створення збройної сили. Радикально налаштованого Івана Климіва змістили з посади крайового провідника, а на його місце призначено Михайла Степаняка¹³.

У травні 1942 р. крайовий провідник ЗУЗ “Дем’ян Дмитрів” (мабуть, це нове псевдо Михайла Степаняка) видав наказ, у якому відображена загальна позиція Проводу ОУН щодо подальшої боротьби¹⁴. У документі зосереджено увагу членів організації на питаннях консолідації навколо ОУН народу, прищепленні ідеї боротьби за створення УССД якомога ширшим масам українців та ін., а про розгортання збройної боротьби – жодного слова.

Микола Лебідь, Михайло Степаняк та інші представляли “галицькі” погляди на процес створення повстанської армії. В Галичині не було традицій повстанської боротьби. На думку Мирослава Прокопа, тут домінував “дуже сильний культ організованої збройної сили, схильність планувати на довшу мету, пошана до порядку”. Галичани на майбутню УПА намагалися “перенести можливо максимальні риси регулярної армії, з потрібним озброєнням, запасом, транспортом, санітарною опікою, військовими школами тощо”¹⁵.

Зрештою члени Проводу прийняли рішення створити групи старшин, які в разі потреби передбачали реорганізувати у військові штаби. Старшин мали зобов’язати розробити плани організації штабів та ведення бойових операцій. Провідники різних рівнів отримали розпорядження провести облік озброєння, майна та приступити до складання мобілізаційних списків боєздатного населення. Вони також мали подбати про створення відповідного апарату для проведення мобілізації, а в надрайонних структурах вимагали створити “воєнкоми”. Провідники нижчих організаційних клітин були зобов’язані підшукати військових спеціалістів без огляду на національну приналежність та залучити їх до роботи.

На жаль, мало що вдалося реалізувати із запланованого. Зібрано певну кількість літератури з військової тематики, карт, організовано військові референтури та забезпечено збереження зібраного озброєння¹⁶.

В цілому ж ставлення до партизанських форм боротьби у Проводі за півроку не змінилося. Про це свідчить між іншим листівка “Партизанка і наше ставлення до неї”, датована жовтнем 1942 р. У ній визнається потреба створення партизанських відділів, бо до цього спонукає німецька окупаційна політика, але водночас зауважено, що “збройна акція проти німців була б поміччю для Сталіна” і може спричинити репресії проти визвольного руху. До здобуття незалежності приведе “не партизанка сотень чи навіть тисячів – а національно-визвольна революція мільйонів українських мас”¹⁷.

Погляди М. Лебеда щодо створення збройної сили чіткіше відображені у “Пропагандивних вказівках”, які з’явилися десь у середині 1942 р.* У документі

¹³ Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1960* / G. Motyka. – Warszawa, 2006. – S. 108.

¹⁴ ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28. – Арк. 2–2 зв.

¹⁵ Прокоп М. *Напередодні незалежної України. Спостереження і висновки* / М. Прокоп. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1993. – С. 84.

¹⁶ Там само. – Арк. 124.

¹⁷ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 348. – Арк. 27–27 зв.

* “Пропагандивні вказівки” не датовані. Написані вони найімовірніше 1942 р. На документі збереглася напівзатерта примітка працівників НКВД олівцем: “ОУН, 1942 г.”.

вказано на необхідність активних збройних дій за певних умов, які виражені гаслом: “Перетворімо нову імперіалістичну війну на національно-визвольну!”¹⁸.

У той час увага всього світу була прикута до Сталінградської битви: з 17 липня до 18 листопада 1942 р. радянські війська вели стратегічну оборонну операцію, а 19 листопада 1942 р. перейшли в наступ і завершили його 2 лютого 1943 р. розгромом німецьких військ¹⁹. Наслідки Сталінградської битви були важливими для прогнозування наступних подій, а також для ОУН в контексті реалізації розроблених планів. Провід ОУН покладав надії на те, що Німеччина виснажить свої сили під час Сталінградської битви, а СРСР теж не матиме перспектив для перемоги, оскільки в ході війни залишиться без України – важливої матеріально-індустріальної бази, необхідної для продовження війни. Такий розвиток подій створював би “сприятливе співвідношення ворожих сил” для перспективи виходу на політичну арену “національних сил”, які включилися б у боротьбу за своє звільнення “революційно і збройно”²⁰.

Щоб не прогавати такий відповідальний момент, ОУН мала вступити в збройну боротьбу “залізним монолітом”. На жаль, українські сили були обмежені на три течії. У документі вони зазначені як “самостійницько-державницькі, пасивно-опортуністичні й пробольшевицькі”²¹. З метою розгортання збройної боротьби Провід мав впливати на процес групування мас за течіями так, щоб проникнути у середовища противників “якнайширше і якнайглибше”.

Отже, головний аргумент щодо передчасності розгортання широкого збройного опору в 1942 р. вбачали в тому, що “стихійні чуттєві вибухи мас, політично не організовані є передчасні і політично недоцільні аж доти, доки більшевизм не буде розбитий, а Німеччина не буде ослаблена”²² не тільки невдачами на фронті, а й внутрішнім антагонізмом. Другорядні питання, як-от взаємини із поляками та протистояння мельниківцям і бульбівцям, мали відійти на другий план: “Треба не йти за стихією народного гніву, що схильний прощати давні чи просто минулі болі, а роз’ятрювати нові рани, щоб нарід був готовий бити саме основного ворога [на тепе]ршньому етапі – Москву”²³.

В. Сидор (“Шелест”) у 1949 р., оцінюючи підготовчий період створення повстанських відділів, писав, що треба було вичекати деякий час не для того, щоб змінилася політична ситуація, а для того, щоб мати час провести відповідну роботу за завоювання “душі українця”. Він твердив, що “збройна боротьба потребує солідної підготовки, тобто, вона вимагає створення передумов для зорганізування”, бо треба схилити на свій бік “військово незобов’язане громадянство”²⁴. Такі висновки зробив В. Сидор (“Шелест”), аналізуючи досвід організації партизанського руху в 1917 р., 1920–1923 рр., який не мав успіху, а також спроби організації повстанських дій у липні 1941 р., коли навіть “більшевики не починали (партизанки), хоч і мали для цього необхідні ресурси”. Як аргумент він наводив приклад із досвіду

¹⁸ ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28. – Арк. 8, 14.

¹⁹ Военный энциклопедический словарь. – М.: Эксмо, 2007. – С. 879.

²⁰ ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28. – Арк. 7.

²¹ Там само. – Арк. 8.

²² Там само. – Арк. 12.

²³ Там само. – Арк. 19.

²⁴ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 110. – Спр. 2. – Т. 6. – Арк. 100–101.

створення “Поліської Січі” Тарасом Боровцем (“Бульбою”), який розпочав її із однієї чоти і закінчив трьома сотнями у жовтні 1943 р., бо не мав “жодного політично-організаційного ґрунту під ногами”²⁵. На переконання В. Сидора (“Шелеста”), занадто рання організація повстанської боротьби і перехід “в ліс” без підготовки у тих умовах, що склалися та із врахуванням попереднього досвіду, означало “ганебно кинути нарід на поталу і втекти до міст під крила Кубійовича–Бізанца”²⁶.

Проте крайовий провідник ПЗУЗ Дмитро Клячківський (“Клим Савур”), референт пропаганди КП ПЗУЗ Яків Бусел (“Галина”) і член КП Ростислав Волошин (“Горбенко”) виступали за негайну і без зволікань організацію збройного опору, його розгортання весною–літом 1942 р. на Волині. Зі всіх членів найвищого керівного складу ОУН, позиція КП ПЗУЗ знайшла підтримку тільки у Дмитра Грицяя (“Перебийноса”) – військового референта Проводу²⁷. Ця група керівників підпілля представляла т. зв. “волинський” погляд на проблему. Для Дмитра Клячківського та інших членів КП аргументом на користь негайного створення повстанських відділів був сильний тиск німецької окупаційної політики на населення та посилення впливів на території Волині і Полісся червоних партизанів²⁸.

Причини, які штовхали до організації збройної боротьби, розкрив згодом референт крайового проводу ПЗУЗ Василь Макар (“Безрідний”): була загроза втрати контролю над територією Волині і Полісся через активізацію діяльності Тараса Боровця та червоних партизанів. Німецьке жорстоке й масове винищення сіл заганяло селян у ліси, де вони переховувалися, йшли в червоні партизани, займалися грабунками. В такій ситуації населення відверто нарікало на ОУН, що вона не бере справу до своїх рук²⁹.

Про ситуацію в Столинщині у вересні 1942 р., яка була характерною й для інших місцевостей, провідник ОУН округи “Зелень” писав: “Німці б’ють і дуже знущаються над населенням. В одному селі району Пуща, коли заїхали німці, збили сильно секретаря і голову управи”, а далі “проходивши селом, також гумами били кого тільки напотикали на вулиці – старих жінок, а навіть дітей. Причина цьому: нібито село не виконало наказу, даного на лісовив[із]”³⁰.

Докучали населенню червоні партизани, яких дедалі більше з’являлося у волинських та поліських лісах. Всю відповідальність за їхні дії німецька окупаційна влада покладала на цивільне населення. Так, у жовтні 1942 р. в с. Струга у Столинщині червоні партизани спалили міст. Німці наказали селянам відбудувати міст за тиждень, погрожуючи спалити село за невиконання наказу. Фактично на відбудову моста потрібно було два місяці.

²⁵ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 110. – Спр. 2. – Т. 6. – Арк. 100.

²⁶ Там само.

²⁷ *Стародубець Г.* ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в період Другої світової війни (1942–1943 рр.) / Г. Стародубець. – Тернопіль, 2002. – С. 61–62.

²⁸ *Прокоп М.* Напередодні незалежної України. Спостереження і висновки / М. Прокоп. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1993. – С. 83.

²⁹ *Літопис Української Повстанської Армії.* – Торонто, 1978. – Т. 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. – Кн. 1. – С. 44.

³⁰ *Літопис Української Повстанської Армії.* Нова серія. – Київ; Торонто, 2007. – Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи. – С. 218.

У с. Вороні червоні партизани вбили старосту села, за що німці розстріляли одинадцять місцевих селян³¹.

У таких умовах населення розпочало створювати самооборону без погодження із місцевим керівництвом ОУН. Селянам не йшлося про “велику політику”, вони намагалися зробити все можливе для захисту своїх родин та обійсть від смертельної небезпеки та руйнувань.

Публіцист Ярослав Ясенко порівнював 1942 р. з часами татарщини: “села та хутори як вдень, так і вночі виставляють озброєні варти, обсерваційні пункти, видні здалека алярмові знаки й т.п., одним словом давні козацькі часи”³².

Для повідомлення про наближення німецьких загонів або червоних партизанів, що теж грабували населення, використовували в селах різні види сигналізації – оповіщення: палення соломи, звукові сигнали, які імітували голоси птахів, дзвоніння у рейку або церковний дзвін. Використовували також вершників – посильних. У випадку небезпеки “жінки, діти, немічні, худоба, рухоме майно – все це швидко зникає з поверхні землі по лісах, балках, яругах, земляних кривках. Організована молодь з усею зброєю, яку тільки має, займає місця в приготованих засідках, щоб надлітаючу німецьку чи большевицьку орду прийняти несподіваним вогнем. Молодь сусідніх сіл спішить скоро на допомогу”³³. З такою самообороною озброєні до зубів та вишколені поліційні частини багато клопоту не мали. Завжди більших втрат зазнавало населення. Селяни вимагали від ОУН організації боротьби, бо тільки збройна боротьба стала б єдиним засобом порятунку від фізичного та матеріального знищення³⁴.

Через кілька років, оцінюючи ситуацію з початком повстанської боротьби, полковник Василь Сидор (“Шелест”) писав, що ОУН недооцінювала значення соціального чинника у розгортанні збройної боротьби. Організація ставила його на один рівень із національним чинником, а часом вважала й другорядним, надаючи йому хибного значення³⁵.

КП ПЗУЗ все-таки вдалося частково переконати Провід у доцільності створення збройних відділів – влітку 1942 р. Д. Клячківський отримав на це формальну згоду³⁶. Д. Клячківський добре розумів, що розпач населення може привести до стихійного вибуху. Одному з підлеглих він писав: “Гестапо вислало багато сексотів в терен, які провокують населення. Не датися. Гнати геть всіх провокаторів, сексотів, волоцюг, спекулянтів. За одного чи через одного сексота пануть тисячі. Бути дуже обережним. Не датися виловити і не дати народові гинути марно. Але виступів ні. Не вільно”³⁷.

Д. Клячківський та його підлеглі займалися створенням боївок ще до отримання згоди Проводу і поставили вище керівництво перед доконаним фактом. Поки Провід ОУН вирішував що робити, проводи середньої ланки (окружні, повітові) із власної ініціативи формували збройні боївки, кількість яких постійно зростала.

³¹ Там само. – С. 221.

³² Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1978. – Т. 1. – С. 27.

³³ Там само. – С. 27.

³⁴ Там само. – С. 35.

³⁵ ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 110. – Спр. 2. – Т. 6. – Арк. 96–97.

³⁶ *Стародубець Г.* ОУН(б) в українському національно-визвольному русі... – С. 63.

³⁷ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Т. 11. – С. 58.

Так, у травні 1942 р., під час чергового військово-ідеологічного вишколу провідник ОУН Сарненської округи Іван Литвинчук (“Дубовий”) довідався, що неподалік перебуває партизанський загін Шматова і грабує населення, яке відмовляється надавати допомогу. “Дубовий” та 37 вишкільників в околицях сіл Тинне і Копанівка влаштували на одну із груп шматовців вдалу засідку³⁸.

Самооборона стала базою для розгортання відділів УПА, а пізніше важливою структурою запілля, яка розв’язувала також питання господарсько-постачальної служби. За твердженням В. Косика, вже у квітні 1942 р. організовано перші дві групи самооборони під командуванням Сергія Качинського (“Остапа”) та Івана Перегійняка (“Довбешки”)³⁹. Це підтверджують також дослідження Галини Стародубець, яка акцентує на створенні самооборони весною 1942 р., що мала стихійний характер, але контролював її Д. Клячківський, створюючи “збройне підпілля” ОУН(б)⁴⁰. Польський історик Г. Мотика схиляється до думки, що самооборона почала створюватися після того, як були сформовані великі партизанські відділи УПА влітку 1943 р. Він дійшов до такого висновку на тій підставі, що до цього часу відноситься перша документальна фіксація діяльності СКВ⁴¹. Правда, згодом Г. Мотика стверджував, що СКВ почали таки організовувати у 1942 р.⁴² Зауважимо, що в підготовчий період створення повстанської армії потрібно розрізняти самооборону, про яку говорить Г. Стародубець, створену населенням самотужки й безконтрольну, та СКВ, про які пише Г. Мотика – добре організовані та контрольовані сіткою ОУН, які стали частиною підпільної мережі. Досвід і організація других цілком впливає з досвіду створення перших.

Із зростанням кількості боївок ОУН виникла можливість та потреба у їхньому об’єднанні. Восени 1942 р. на Полісся за завданням Проводу прибув військовий референт КП ПЗУЗ В. Сидор (“Шелест”) для вивчення політичної ситуації і настроїв населення цього регіону. Він встановив зв’язок із Сергієм Качинським (“Остапом”), який тоді, мабуть, працював військовим референтом Рівненського обласного проводу. Зустрівшись, військовики обговорили питання організаційних заходів щодо посилення збройного спротиву. В. Сидор підтримав ініціативу С. Качинського про об’єднання боївок у чисельніший відділ⁴³.

Із початком дій сотні С. Качинського (“Остапа”), як про це говорить П. Мірчук⁴⁴, на Волині сформував свою сотню Григорій Перегійняк (“Коробка”)⁴⁵ відповідно до наказу І. Литвинчука (“Дубового”). Сотня створювалася як відділ спеціального призначення для боротьби з німецькими каральними експедиціями⁴⁶. Отже,

³⁸ *Петренко Р.* За Україну, за її волю / Р. Петренко // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів, 1997. – Т. 27. – С. 67–68.

³⁹ Там само. – С. 237

⁴⁰ *Стародубець Г.* ОУН(б) в українському національно-визвольному русі... – С. 64.

⁴¹ *Мотика Г.* Українська самооборона в Західній Україні (1941–1944 рр.) / Г. Мотика // Україна–Польща: важкі питання. – Варшава, 1998. – Кн. 3. – С. 33.

⁴² *Motyka G.* Українська partyzantka 1942–1960 / G. Motyka. – Warszawa, 2006. – S. 151.

⁴³ *Петренко Р.* За Україну, за її волю... – С. 193, 214.

⁴⁴ *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія 1942–1952. – Мюнхен: Книгозбірня “Просвіти”, 1953. – С. 27.

⁴⁵ *Шанковський Л.* Українська Повстанча Армія / Л. Шанковський // Історія українського війська. – Вінніпег, 1953. – С. 658.

⁴⁶ *Петренко Р.* За Україну, за її волю... – С. 77.

перші відділи були сформовані на базі боївків ОУН, які перебували в лісах, вели партизанський спосіб життя, нападали на нечисленні загони німців.

Немає одностайної думки щодо початку діяльності перших відділів УПА. На відміну від П. Мірчука та Л. Шанковського, дослідниця Г. Стародубець вважає, що відділи почали діяти не з жовтня 1942 р., а з грудня 1942 р., після проведення першої військової конференції ОУН⁴⁷. За даними В. Косика, вже влітку 1942 р. діяли відділи, загальна чисельність яких сягала 600 осіб, і вони здатні були “стати ядром майбутньої повстанської армії”⁴⁸. У листопаді 1942 р. на базі боївків та з добровольців сформовано сотні Петра Кухарчука (“Дороша”), Івана Климишина (“Крука”) та сотню “Тонти”⁴⁹. Лев Шанковський замість сотні “Тонти” називає сотню Никона Семенка (“Яреми”), яка почала діяти в районі Степань–Колки⁵⁰.

Окрім вказаних, у грудні 1942 р. окружний провідник І. Литвинчук (“Дубовий”) наказав сформувані ще одну сотню особливого призначення у Сарненщині під командуванням Федора Воробця (“Верещаки”). Її зразу ж після вишколу відправлено в рейд у Житомирську область для вивчення можливостей розгортання повстанської боротьби на цих слабо охоплених мережею підпілля теренах⁵¹. Свідчення Романа Петренка дають змогу стверджувати, що Ф. Воробець став першим командиром УПА, який почав практикувати рейдування.

Отже, станом на грудень 1942 р. діяло шість сотень. Беручи до уваги середню чисельність сотні – 100 повстанців, маємо 600 боездатних стрільців. Звичайно, цифра ця досить приблизна. Однак на цій базі можна було швидко створити чисельно більші формування.

У другій половині 1942 р. створюються осередки для підготовки мобілізаційних планів, нагромадження зброї і вишколу військових кадрів у Луцьку, Дубно, Рівному, Володимирі–Волинському, Крем’янці. На теренах Дубнівського та Крем’янецького повітів із липня по грудень 1942 р. працювало 15 військових вишколів. У кожному з них вишколювали групи до 100 осіб⁵².

Поза увагою ОУН не залишалася самооборона. Її організація була поставлена на відповідний рівень. Самооборона могла не тільки дати відсіч ворогові, а й була джерелом постачання кадрів у відділи. Полковник Степан Фрасуляк (“Хмель”) високо оцінював самооборону, адже вона, крім сутичок із ворогом, давала практичний досвід в організації бойових акцій бійцям і кушовим провідникам, кандидатам на командирів повстанської армії, згуртовувала і загартувала селян у військовому ремеслі⁵³.

Самооборону організовували з огляду на місцеві обставини, потужність підпільної сітки ОУН, настрої населення⁵⁴. Мережа СКВ створювалася далеко не пропорційно, відрізнялася якісно та кількісно, не могла однаково успішно виконувати

⁴⁷ *Стародубець Г.* ОУН(б) в українському національно-визвольному русі... – С. 80.

⁴⁸ *Косик В.* Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – С. 237.

⁴⁹ *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія 1942–1952. – С. 199.

⁵⁰ *Шанковський Л.* Українська Повстанча Армія... – С. 658.

⁵¹ *Петренко Р.* За Україну, за її волю... – С. 86–87.

⁵² *Філяр В.* Розвиток українського самостійницького руху на Волині у 1939–1944 рр. Виникнення УПА / В. Філяр // Україна–Польща: важкі питання. – Варшава, 1998. – Кн. 1–2. – С. 97.

⁵³ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – Арк. 402.

⁵⁴ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Київ; Торонто, 1999. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали. – С. 13.

одні і ті ж завдання. Вояків самооборони вишколювали за спеціально розробленими програмами. Такою, наприклад, була програма вишколу СКВ “як запасних теренових частин УПА”⁵⁵.

У кожному селі призначено коменданта самооборони. Його першочерговим завданням була організація оборони села. З цією метою комендант мав провести велику підготовчу роботу: налагодити зв’язки з сусідніми селами, оцінити детально підступи до села, організувати опорні пункти, вміти використовувати природний рельєф. У бій рекомендували вступати не в населеному пункті, а на підступах до нього, використовуючи знання терену. Атакувати ворога треба було з усіх боків. У самому селі кожна будівля мала стати фортецею.

Максимально ефективно для організації самооборони комендант мав використовувати населення. Над всіма озброєними призначали десятників і встановлювали жорстку дисципліну. В інструкції для самооборони мовилося: “В великій мірі від дисципліни та командира і його заступників буде залежати загальний успіх. Мужність, відвага, сприт провідника є залогом побіди”⁵⁶. Незабаром ці принципи лягли в основу дій відділів УПА.

Поява відділів боївок та СКВ, здатних давати рішучу відсіч ворогові, спонукала ОУН “змінити вектор своєї політики стосовно збройної боротьби” та терміново розглянути питання розгортання власних військових сил⁵⁷. Для вирішення цієї проблеми в грудні 1942 р. у Львові організовано конференцію. Її учасниками були “урядуючий” провідник М. Лебідь (“Рубан”), члени Проводу І. Клімів (“Легенда”), Д. Грицай (“Перебийніс”), військові референти крайових проводів Л. Павлишин (“Ігор”), В. Івахів (“Сом”), М. Медвідь (“Карпович”)⁵⁸. Крім песимістичних заяв Л. Павлишина і М. Медведя про неможливість воювати на два фронти та створення армії із “затурканого загалу”⁵⁹, більшість учасників конференції з оптимізмом висловилися за створення армії. І. Клімів, наприклад, виступав за створення армії з усіма родами військ. В. Івахів наголошував: “Давайте створимо повстанську армію! Цим ми утремо носа різним партизанам, що нишпорять по лісах... Будуть збройні сили, тоді не тільки поляки, а й німці будуть боятися нас”⁶⁰. М. Лебедь, хоч і сумнівався в успіху розгортання збройних сил, визнавав необхідність їх створення і навіть полемізував з приводу визначення повстанської чи армійської тактики дій. Незважаючи на гострі дискусії, Провід ОУН у грудні 1942 р. видав наказ КП ПЗУЗ про реорганізацію дрібних відділів та створення самооборони⁶¹.

Отже, протягом квітня–грудня 1942 р. для розгортання УПА була створена відповідна база: сформовано перші відділи, продовжувала створюватися самооборона, а на грудневій конференції ухвалено рішення про створення армії. “Самочинно-

⁵⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 258. – Арк. 53.

⁵⁶ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 1. – С. 14.

⁵⁷ Кеній А. Перехід ОУН(б) на антинімецькі позиції (1941–1942). – С. 110.

⁵⁸ Там само. – С. 110.

⁵⁹ Щеглюк В. “...Як роса на сонці...” / В. Щеглюк. – Львів, 1992. – С. 88.

⁶⁰ Там само. – С. 90.

⁶¹ Лебедь М. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу / М. Лебедь. – Дрогобич, 1993. – Ч. 1: Німецька окупація України. – С. 40.

революційні сили”⁶², як влучно висловився про перші повстанські відділи В. Сидор (“Шелест”), стягувалися у район Полісся. На Поліссі Провід спланував створити першу велику повстанську стратегічну базу, на основі якої мало відбуватися розгортання армії⁶³. Тому квітень–грудень 1942 р. слід вважати не періодом “підготовчих заходів до майбутнього виступу”⁶⁴, а періодом підготовки до розгортання УПА. Часом створення армії цілком логічно вважати 1942 р., а не 1943 р. Тезу робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА доцільно переглянути, бо формулювання, що “тим, хто боровся, було видніше, коли вони почали боротьбу” і 1943 р. треба “приймати як аксіому”⁶⁵, не є переконливим. Датування створення армії потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Безперечно, поштовх до створення повстанської армії дало населення. Організація українських націоналістів змушена була включитися у цей процес та очолити національно-визвольний рух – звідси народний та понадпартійний характер УПА.

Жорстока німецька окупаційна політика у Райхскомісаріаті Україна, яку безоглядно втілював Еріх Кох, пришвидшила створення Української повстанської армії.

Ruslan Zabyly. Formation of the UPA in 1942: from theory to practice

The article highlights the main points of discussion in the OUN in 1942 about the preparation for armed struggle against the Nazi occupation. The article examines the main directions of these preparations and the first practical steps towards creating the first armed units, that is the preconditions for the formation of the Ukrainian Insurgent Army.

Key words: insurgent struggle, self-defense, preparatory stage, OUN, UPA.

Руслан Забилый. Создание УПА в 1942 г.: от теории к практике

В статье освещены основные моменты дискуссии в среде ОУН в 1942 г. около вопроса подготовки вооруженной борьбы против нацистской оккупации. Очерчены направления этой работы и конкретные практические шаги относительно создания первых вооруженных подразделений, то есть создания базы для разворачивания Украинской повстанческой армии.

Ключевые слова: повстанческая борьба, самооборона, подготовительный период, ОУН, УПА.

⁶² ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 110. – Спр. 2. – Т. 6. – Арк. 98.

⁶³ Лебедь М. Українська повстанська армія... – С. 22.

⁶⁴ Кентій А. Перехід ОУН(б) на антинімецькі позиції (1941–1942). – С. 112.

⁶⁵ Проблема ОУН–УПА. Звіт робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Основні тези з проблеми ОУН–УПА (історичний висновок). – Київ, 2004. – С. 47–48.